

Jakub Niedbalski
Uniwersytet Łódzki

Niepełnosprawny jako sportowiec¹

STRESZCZENIE

Rozdział dotyczy zagadnienia sportu osób niepełnosprawnych, kładąc główne akcenty na rolę ich aktywności fizycznej w procesie aktywizacji, integracji i społecznej inkluzji. Przede wszystkim staram się pokazać specyfikę sportu osób niepełnosprawnych oraz zarysować genezę i kierunki rozwoju sportu osób niepełnosprawnych w Polsce i na świecie. W dalszej części rozdziału koncentruję się na zaprezentowaniu uwarunkowań instytucjonalno-strukturalnych dotyczących uprawiania sportu przez osoby niepełnosprawne, a także odnoszę się do bezpośrednich doświadczeń tej kategorii osób stanowiących ilustrację podejmowanych przeze mnie zagadnień. Zamykającą częścią niniejszego opracowania są konkluzje odnoszące się do diagnozy obecnej sytuacji osób niepełnosprawnych uprawiających sport oraz rekomendacje zmian w zakresie prowadzonej wobec nich polityki państwa.

Słowa kluczowe: sport, aktywność fizyczna, niepełnosprawność.

Ruch jako lek nie ma substancji, ani opakowania. Substancją tego leku jest pomysł zrodzony z nauki i doświadczenia. Jego podanie wymaga prawdziwego mistrzostwa. Przekazanie go choremu wraz z osobowością i sercem czyni ten lek niezastąpionym (W. Dega)

¹ Rozdział zawiera informacje i fragmenty pochodzące z wcześniejszych artykułów mojego autorstwa.

WSTĘP

Jednym z przejawów czynnego stosunku człowieka do otaczającego go świata jest aktywność ruchowa. Ruch jest tym czynnikiem, który rozwija i kształtuje nasze narządy, co staje się szczególnie istotne, gdy wykorzystywany jest w procesie przywracania utraconych sprawności organizmu (Milanowska 1999: 23). Podobnie twierdzi Stanisław Kowalik (2012: 26), którego zdaniem za usprawnianie osób niepełnosprawnych odpowiedzialny jest właśnie ruch, który w przypadku ludzi niepełnosprawnych zazwyczaj ma określone walory rehabilitacyjne. Z kolei jedną z form atrakcyjnej i odpowiadającej nowoczesnym standardom rehabilitacji osób niepełnosprawnych jest sport.

Zgodnie z definicją przyjętą w Europejskiej Karcie Sportu „sport” oznacza wszelkie formy aktywności fizycznej, które poprzez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane, stawiają sobie za cel wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach. W definicji tej akcentuje się wartość rozwojową sportu, przejawiającą się we wszechstronnym wpływie aktywności sportowej nie tylko na organizm, ale na całego człowieka.

Sport, oddziałując wszechstronnie na osobę niepełnosprawną, stanowi źródło pozytywnych doświadczeń, pomagając jej: po pierwsze, w rozpoznaniu rzeczywistych możliwości uszkodzonego organizmu, po drugie, kompensowaniu zaistniałych dysfunkcji, po trzecie, odzyskaniu niezależności samoobsługowej, po czwarte, podniesieniu samooceny, kształtowaniu wytrwałości w przezwyciężaniu własnych słabości i po piąte pokonywaniu trudności. Poza tym aktywność sportowa stwarza warunki do nawiązywania różnego rodzaju interpersonalnych relacji, co sprzyja integracji społecznej.

Włączanie aktywności fizycznej i sportu do usług rehabilitacyjnych można uznać za sukces Sir Ludwiga Guttman-

na (1976), specjaliści w zakresie rehabilitacji medycznej. Współcześnie aktywność fizyczna i sport dla osób zarówno z ograniczeniami funkcjonalnymi, jak i fizycznymi niedostatkami coraz częściej odnosi się do adaptowanej aktywności fizycznej – APA, igrzysk paraolimpijskich, olimpiad specjalnych, a także promocji zdrowia i rehabilitacji medycznej (Kwapiszewski, Kosmol 2011: 5).

Istotą sportu, oprócz współzawodnictwa i dążenia do uzyskiwania jak najlepszych wyników, jest dążenie do rozwijania sprawności fizycznej i kształtowania higienicznego trybu życia oraz wychowanie i kształcenie w powiązaniu ze sztuką, rozrywką i zabawą. Poza tym sport dostarcza wiedzy o człowieku jako zintegrowanej jednostce psychofizycznej, stwarzając sytuacje dogodne do sprawdzania możliwości ciała ludzkiego. Sport oddziałuje na człowieka poprzez wartości, które ze sobą niesie (Koper, Tasiemski 2013: 125).

Z kolei profesjonalizacja sportu osób niepełnosprawnych sprawia, że staje się on coraz bardziej widowiskowy, a rozwój współpracy między organizacjami odpowiedzialnymi za sport osób pełno- i niepełnosprawnych przyczynia się do integracji obu środowisk sportowych. Dzięki temu możliwa jest popularyzacja sportu paraolimpijskiego w społeczeństwie, a także promocja pozytywnego wizerunku sportowca niepełnosprawnego (*ibidem*: 125–126).

W tym kontekście warto przywołać słowa Zofii Żukowskiej (2006: 126), według której człowiek niepełnosprawny może nie tylko żyć normalnie, ale też czerpać z życia radość. Jak dalej pisze przywołana autorka, jedną z takich dróg jest sport, który można postrzegać jako szansę zarówno dla indywidualnego rozwoju jednostki, jak również jej i społecznej integracji. Zaspokojona może być na tej drodze potrzeba samorealizacji jednostki, jak i jej społecznej akceptacji (*ibidem*). Można zatem uznać, że podejmowanie aktywności sportowej przez osobę niepełnosprawną, niczym niewymuszona kontynuacja i zaangażowanie eksponuje jej podmiotowość (Koper, Tasiemski 2013: 125). W związku

z tym w niniejszym tekście chciałbym przybliżyć zarówno samą charakterystykę sportu osób niepełnosprawnych, jak i pokazać najważniejsze czynniki wspomagające oraz utrudniające jego rozwój, a także zarysować sytuację przedstawicieli opisywanego środowiska z uwzględnieniem ich opinii dotyczącej obecnego stanu rozwiązań systemowych odnoszących się do sportu.

SPORT OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – HISTORIA ROZWOJU W ZARYSIE

Historia powstania światowego ruchu sportowego osób niepełnosprawnych wiąże się z postacią lekarza neurologa sir Ludwiga Guttmanna pracującego w szpitalu w Stoke Mandeville. Przy okazji igrzysk olimpijskich w Londynie w 1948 r., zaaranżował krajowe zawody sportowe dla inwalidów wojennych poruszających się na wózkach, natomiast cztery lata później przyczynił się do organizacji Międzynarodowych Igrzysk Stoke Mandeville. Również dzięki jego staraniom w 1960 r., po igrzyskach w Rzymie odbyły się na tych samych obiektach sportowych, a także przy zachowaniu ceremoniału olimpijskiego zawody osób niepełnosprawnych (Sobiecka 2009). Do tradycji należy już organizowanie paraolimpiad w tym samym mieście i na tych samych obiektach oraz w zbliżonym terminie jak dla igrzysk olimpijskich. Warto zaznaczyć, że pierwsze zimowe igrzyska paraolimpijskie zorganizowano w 1976 r. i miało to miejsce w Szwecji (Jarzynowski 2006: 48).

Równoległe z tymi wydarzeniami następowały istotne zmiany dotyczące rozwiązań instytucjonalnych, które legitymizowały sport osób niepełnosprawnych na arenie międzynarodowej. Ważnym momentem było podpisanie porozumienia o ścisłej współpracy między Międzynarodowym Komitetem Koordynacyjnym Światowych Organizacji Sportowych Niepełnosprawnych (ISS) i Międzynarodowym

Komitetem Olimpijskim (IOC), do czego doszło w 1953 r. w Lozannie (Sobiecka 2013). Na jego podstawie zorganizowane zostały igrzyska paraolimpijskie w Seulu w 1988 r. przy finansowym wsparciu IOC. Jak pisze Joanna Sobiecka „fakty te oraz zaangażowanie środowiska sportowego okazały się na tyle inspirujące i interesujące, że już w Salt Lake City w 2002 roku zapoczątkowano współpracę pomiędzy IOC i ICC, a przy organizacji igrzysk w Atenach z 2004 roku oficjalnie utworzono po raz pierwszy w historii wspólny komitet organizacyjny” (*ibidem*: 9).

Idee olimpijskie przenikały do sportu osób niepełnosprawnych nie tylko w postaci rozwijającego się ruchu paraolimpijskiego, ale również poprzez ruch Olimpiad Specjalnych. Początki działalności OS mają swoje „korzenie” w Kanadzie i USA i wiążą się z osobą Eunice Kennedy, która w roku 1963 zorganizowała pierwsze sportowe półkolonie dla dzieci niepełnosprawnych intelektualnie (Wieczorek, Kuriata 2013: 53). Od tamtej pory systematycznie organizowane są zawody rangi światowej. Pierwsze Międzynarodowe Igrzyska Olimpiad Specjalnych odbyły się w 1975 r. w USA. W 1988 r., podobnie jak w przypadku ruchu paraolimpijskiego, zostało podpisane porozumienie o współpracy między Międzynarodowym Stowarzyszeniem Olimpiad Specjalnych i Międzynarodowym Komitetem Olimpijskim. W ten sposób do ruchu olimpijskiego zostały włączone nie tylko osoby z dysfunkcjami organizmu, ale również osoby z niepełnosprawnością umysłową. Od tego momentu można mówić o powstaniu realnego i wspólnego pola społecznego do uprawiania sportu wyczynowego przez zawodników pełno- i niepełnosprawnych (Kowalik, Miotk-Mrozowska 2013: 16).

Przy czym igrzyska zainicjowane przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Olimpiad Specjalnych miały nieco inny charakter niż w przypadku paraolimpiad. Jak pisze Wiesława Dłużewska-Martyniec (2009: 440–441) „podstawę działania ruchu Olimpiad Specjalnych stanowi przekonanie, że

po pierwsze, uprawianie sportu jest taką formą aktywności, w której niemal każda osoba z niepełnosprawnością intelektualną, przy odpowiedniej instrukcji i środkach motywujących, może odnosić sukcesy; po drugie, dzięki uprawianiu sportu osoby z niepełnosprawnością umysłową w każdym wieku mogą wszechstronnie się rozwijać; po trzecie, osiągnięcia sportowe osób z upośledzeniem i ich zachowanie w różnych sytuacjach sportowych mogą wpływać na wzrost akceptacji społecznej dla tych osób”.

Z tego wynika, że ruch Olimpiad Specjalnych opiera się na innym sposobie podejścia do sportu niż ruch paraolimpijski (Gill 2007). Wprawdzie również tutaj promowany jest szacunek dla człowieka, jednak osiąga się go w większym stopniu poprzez dostarczanie osobom niepełnosprawnym, radości z samego uczestnictwa w zawodach sportowych, a w mniejszym stopniu wynika on z satysfakcji z uzyskanych wyników sportowych na mistrzowskim poziomie (Kowalik, Miotk-Mrozowska 2013: 23). Innymi słowy, na co wskazują Stanisław Kowalik i Magdalena Miotk-Mrozowska (2013: 23), sport paraolimpijski odnosi się przede wszystkim do zadań sportowych, a sport uprawiany w ramach Olimpiad Specjalnych w większym stopniu koncentruje się na wszechstronnym rozwoju osób niepełnosprawnych umysłowo (por. Gutierrez, Caus, Riuz 2011).

Obecnie Olimpiady Specjalne są międzynarodową organizacją sportową, której celem jest zapewnienie swoim podopiecznych systematycznych treningów oraz udziału w zawodach w wybranych dyscyplinach sportu. Zawodnikami OS mogą być osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które ukończyły ósmy rok życia (Wieczorek, Kuriara 2013: 53). Jest to największa amatorska organizacja sportowa na świecie, która zrzesza prawie trzy miliony zawodników, a łącznie z członkami rodzin obejmuje swym oddziaływaniem dziewięć milionów osób. Doliczając do tej liczby trenerów (230 tys.) i wolontariuszy (750 tys.), jest to dziewięć milionowa potęga (Smith, Cohn, Ford 2010).

Podstawą działalności ruchu Olimpiad Specjalnych jest przekonanie, że niemal każda osoba z niepełnosprawnością intelektualną przy odpowiedniej instrukcji i motywacji może odnosić sukcesy. Filozofia Olimpiad Specjalnych polega na przeświadczeniu, iż sport jest drogą do podniesienia poziomu własnej sprawności fizycznej, stymulowania procesu rozwoju oraz budowania wiary we własne możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Korzystny wpływ sportu na ich rozwój psychofizyczny przyczynia się do podnoszenia poziomu jakości życia oraz wzmocnienia więzi rodzinnych i społecznych. Wiodącymi hasłami Olimpiad Specjalnych są: sprawność, odwaga, walka i radość. Jednakże fundamentalnym celem działalności stowarzyszenia pozostaje, oprócz organizowania sportu dla tej grupy osób, udzielania im wsparcia w zdobywaniu statusu pełnosprawnego członka społeczeństwa „[...] poprzez stworzenie im pełnej sposobności rozwijania i demonstrowania swoich umiejętności i zdolności podczas treningów i zawodów sportowych oraz poprzez szerszą prezentację społeczeństwu ich możliwości i potrzeb” (Oficjalne Przepisy Sportowe Olimpiad Specjalnych 2005, za: <http://www.olimpiadyspecjalne.pl>). Jak piszą Maciej Wilski i Anna Nadolska (2013: 146) w Olimpiadach specjalnych powyższy cel realizowany jest w trakcie bezpośredniej pracy z zawodnikiem z niepełnosprawnością intelektualną przez stwarzanie możliwości uprawiania wybranej dyscypliny sportu i startu w zawodach, jak również przez zachęcanie zawodnika do włączania się w działalność pozasportowych form aktywności Olimpiad Specjalnych, dzięki czemu stwarza mu się możliwość doskonalenia kompetencji społecznych, budowania wiary we własne siły oraz kształtowania pozytywnego wizerunku samego siebie.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, iż na rozwój sportu osób niepełnosprawnych szczególny wpływ miały nowo powstające organizacje, których celem było kierowanie i zarządzanie różnymi formami

aktywizowania ludzi z dysfunkcjami psychofizycznymi. Na przestrzeni lat zmianom ulegały zarówno warunki, jak i możliwości uprawiania sportu przez osoby niepełnosprawne, a kolejne towarzyszące temu procesowi wydarzenia wyznaczały stopniowe przechodzenie od rehabilitacji poprzez rekreację do sportu wyczynowego (Molik, Morgulec-Adamowicz i Kosmol 2006: 63). Taki przebieg rozwoju sportu niepełnosprawnych posiada swoją kontynuację w jego dzisiejszym rozumieniu.

SPORT OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – OD AKTYWNOŚCI PROZDROWOTNEJ DO DZIAŁALNOŚCI PROFESJONALNEJ

Sport osób niepełnosprawnych może przybierać zatem różne postaci, poczynawszy od sportu rehabilitacyjnego, poprzez rekreacyjno-amatorski, do sportu wyczynowego łącznie. Sport wyczynowy stanowi obecnie najpełniej ukształtowaną pod względem formalnym (związki sportowe, kalendarz zawodów, przepisy gry itp.) formę aktywności fizycznej, podejmowaną przez osoby niepełnosprawne (Tasiemski, Koper 2013: 111).

Taki przebieg rozwoju sportu niepełnosprawnych posiada swoją kontynuację w jego dzisiejszym rozumieniu. Współczesny sport osób niepełnosprawnych można bowiem rozpatrywać zarówno z punktu widzenia teorii kultury fizycznej, jak i teorii rehabilitacji. Z jednej strony łączy się go w procesie szeroko rozumianej rehabilitacji, z drugiej zaś, jest on integralną dziedziną kultury fizycznej. Sport osób niepełnosprawnych może przybierać zatem różne postaci, poczynawszy od sportu rehabilitacyjnego, poprzez rekreacyjno-amatorski, do sportu wyczynowego łącznie (Niedbalski 2015).

Wprawdzie każdy rodzaj aktywności fizycznej osoby niepełnosprawnej posiada aspekt wzmacniający ciało i po-

prawiający ogólną kondycję fizyczną, jednak widoczne są tutaj pewne różnice, które każą na ową aktywność spojrzeć z szerszej perspektywy. Bowiem to, co będzie kluczowe dla skategoryzowania i wydzielenia form aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych, to cel prymarny oraz motywacja stojąca za taką czy inną formą owej aktywności. O ile, bowiem, rehabilitacja skupia się na osiągnięciu optymalnego poziomu sprawności, w rekreacji mamy dodatkowo do czynienia z kontekstem zabawowo-towarzyskim, o tyle w sporcie wyczynowym pojawia się rywalizacja oraz walka o osiągnięcie jak najlepszego wyniku. W tym przypadku na plan pierwszy wysuwa się dążenie do przekraczania barier nie tylko własnego ciała, ale też przesuwanie granic, jakie mogą osiągać osoby z określonymi dysfunkcjami fizycznymi w ogóle. Zdaniem Witolda Rekowskiego i Sławomira Wilka (1997: 112), sport niepełnosprawnych jest po prostu sportem uprawianym przez określoną grupę ludzi, w którym można obserwować te same tendencje, co w sporcie ludzi zdrowych. Mimo to, na co wskazują Tomasz Tasiemski i Magdalena Koper (2013: 112), nadal problematyczne pozostaje właściwe umiejscowienie sportu w procesie rehabilitacji, a nade wszystko wyraźne rozgraniczenie pomiędzy sportem wyczynowym osób niepełnosprawnych, sportem rekreacyjnym a tym, który służy celom rehabilitacyjnym. Z tego względu niezwykle trudno jest wyznaczyć granice pomiędzy poszczególnymi rodzajami aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych bądź wskazać na taki zbiór cech, który w sposób jednoznaczny określałby, co wyróżnia sport od rehabilitacji. Przyjąć należy raczej, że sport w każdej swej formule będzie posiadał pewien komponent rehabilitacji osób niepełnosprawnych.

Chcąc umiejscowić sport osób niepełnosprawnych w systemie kultury fizycznej, można odwołać się do form uczestnictwa w kulturze fizycznej, wśród których wymienia się: wychowanie fizyczne specjalne, rekreację fizyczną, sport oraz rehabilitację ruchową. W przypadku osób

niepełnosprawnych możliwość udziału w różnych przejawach kultury fizycznej determinowany jest specyfiką niepełnej sprawności, a niezależnie od formy tego uczestnictwa zawsze będzie się w niej przewijał cel terapeutyczny. Podkreślić należy pojęcie aktywności sportowej, która w odniesieniu do osób niepełnosprawnych łączy rekreację fizyczną i sport. Rozróżnienie pomiędzy rekreacją a sportem jest często utrudnione, a wynika między innymi z problemów w zdefiniowaniu słowa „sportowiec” w przypadku osób niepełnosprawnych. Ze względu na złożoność utrudnień w podejmowaniu aktywności sportowej, zwłaszcza przez osoby ze znacznymi dysfunkcjami, sukces sportowy bywa czasami przypadkowy, a samo kryterium osiągnięć sportowych mało obiektywne. W związku z tym aktywność sportową osób niepełnosprawnych ujmuje się jako „formę uczestnictwa w kulturze fizycznej (rekreacji fizycznej i sporcie), której głównym celem jest utrzymanie i rozwój sprawności funkcjonalnej odzyskanej w procesie rehabilitacji leczniczej, a w przypadku osób wyrażających potrzebę współzawodnictwa, dążenie do osiągania jak najlepszych rezultatów”. Końcowy fragment zaproponowanej definicji odnosi się do sportu wyczynowego osób niepełnosprawnych (paraolimpijskiego) (Tasiemski, Koper 2013: 116–117).

Jaki piszą Tomasz Tasiemski i Magdalena Koper (2013: 117) sport wyczynowy charakteryzuje się daleko idącą specjalizacją, gdzie dominującym czynnikiem jest dążenie do uzyskania możliwie maksymalnego wyniku sportowego na prestiżowych zawodach sportowych, zarejestrowanych w kalendarzu sportowym danego związku sportowego. „Sport wyczynowy przybiera postać widowiska, którego uczestnikami są w zasadzie jednostki o nieprzeciętnych zdolnościach ruchowych i możliwościach psychofizycznych, poddające się intensywnemu treningowi oraz surowym rygorom życia osobistego” (Ulatowski 1981: 10). Definiując sport wyczynowy, podkreśla się, że wszystkie osoby z nim związane „[...] muszą działać w ramach formalnie istniejących organizacji,

opartych o normy publiczno-prawne i społeczno-organizacyjne i tworząc pewien system instytucjonalny” (*ibidem*: 19). W sporcie wyczynowym obowiązują określone przepisy, które mają zapewnić stronom współzawodniczącym jednakowe warunki wyjściowe dla rywalizacji sportowej, odnoszące się do: płci, ciężaru ciała, przedziału wieku, liczby współzawodniczących osób, stanu zdrowia, stroju i ekwipunku, przestrzennej pozycji wyjściowej, ilości i charakteru możliwych działań. Celem przepisów regulujących to zrównanie warunków wyjściowych jest: a) wyeliminowanie nierównych okoliczności zewnętrznych środowiska fizycznego otaczającego zawodnika, w tym pewnych elementów sprzętu, którym się posługuje, b) eliminowanie tych czynników wrodzonych, które mogłyby determinować uprzywilejowaną pozycję jednostki pod względem szans sukcesów w danej dziedzinie sportu, c) pełna dostępność uczestnictwa we współzawodnictwie sportowym dla ludzi wszystkich ras, narodów, klas, zawodów, kręgów kulturowych. Uważa się, że właściwości sportu wyczynowego pozwalają uznać go za przykład sytuacji pobudzającej człowieka do wszechstronnej aktywności, stwarzając mu tym samym szczególną okazję do osiągnięcia powodzenia w dążeniu do samorealizacji. Powyższa charakterystyka sportu wyczynowego w znacznym zakresie definiuje też sport wyczynowy osób niepełnosprawnych fizycznie, chociaż nie można zaprzeczyć, że pod pewnymi względami te dwa ruchy sportowe są zróżnicowane (Tasiemski, Koper 2013: 117–118).

Chcąc precyzyjniej określić sport wyczynowy osób niepełnosprawnych, Tomasz Tasiemski i Magdalena Koper (2013: 118) proponują, aby osoby niepełnosprawne fizycznie podejmujące wyczynową aktywność sportową kwalifikować na podstawie następujących kryteriów: po pierwsze, uprawianie sportu w formie zorganizowanej przynajmniej od roku (przynależność do klubu lub organizacji sportowej); po drugie to systematyczne uczęszczanie na treningi w wybranej dyscyplinie sportu adaptowanego (częstotliwość zależy

od specyfiki dyscypliny sportowej) i po trzecie to udział w przynajmniej jednych zawodach sportowych. Biorąc jednak pod uwagę specjalne potrzeby (np. wyróżnienie sportowców niepełnosprawnych, których poziom zaangażowania w trening sportowy można porównać do wyczynowego uprawiania sportu przez osoby pełnosprawne), wymienione powyżej kryteria mogą okazać się niewystarczające (por. *ibidem*: 118).

Obecnie sport niepełnosprawnych stanowi jedną z ważniejszych form aktywizacji i uczestnictwa w życiu społecznym osób z różnego rodzaju dysfunkcjami fizycznymi, a także intelektualnymi, pełniąc tym samym istotną rolę integracyjną (Wilski, Nadolska i in. 2012: 86). Sport jest bowiem tą formą aktywności osób niepełnosprawnych, w której dochodzi do określonych interakcji między jej uczestnikami i która obejmuje wielu różnych aktorów społecznych (Żukowska 1999: 25).

Współczesnym pojęciem, które łączy zróżnicowane przejawy uczestniczenia osób niepełnosprawnych w aktywności fizycznej, jest adaptowana aktywność fizyczna – AAF (ang. *adapted physical activity*), zwana też dostosowaną aktywnością ruchową (Kowalik 2006; Tasiemski, Koper 2013: 122). Istotnym elementem AAF jest natomiast sport adaptowany (ang. *adapted sport*), czyli sport zmodyfikowany lub stworzony z myślą o indywidualnych, specjalnych potrzebach osób z niepełnosprawnością. Jedną z definicji uznaje AAF jako interdyscyplinarną wiedzę ukierunkowaną na: identyfikację i rozwiązywanie psychomotorycznych problemów człowieka w okresie całego jego życia; obronę równoprawnego dostępu do zdrowia, aktywnego stylu życia i czasu wolnego, wysokiej jakości kształcenia w zakresie aktywności ruchowej i zaangażowania w sporcie, tańcu i sportach wodnych; dostarczanie usług dzieciom i młodzieży wspierających integrację i włączanie (Kwapiszewski, Kosmol 2011: 6). AAF obejmuje obszar zarówno badań naukowych, jak i świadczenia usług. Akcentuje i wspiera

postawę akceptacji wobec odmienności, opowiadając się za powszechnym dostępem do sportu i nawołując do aktywnego stylu życia. Promuje nowe rozwiązania i inicjatywy związane z aktywnością fizyczną, zalecając tworzenie kompleksowych programów i systemów wsparcia, wzmocnienia i upodmiotowienia jednostek (Hutzler, Sherrill 2007: 4; Tasiemski, Koper 2013: 123).

Rozpowszechnienie idei AAF spowodowało, że znaczenie aktywności fizycznej dla jakości życia osób niepełnosprawnych zostało powszechnie dostrzeżone, czego rezultatem jest podejmowanie szeregu inicjatyw w tym zakresie. W tym celu dokonuje się istotnych przemian w systemie legislacyjnym, powoływane są coraz to nowsze instytucje, które mają za zadanie wspieranie szeroko rozumianej aktywności osób niepełnosprawnych. Podejmowane są też działania pozainstytucjonalne w głównej mierze realizowane w obrębie grup samopomocowych. Ważną rolę w tym procesie odgrywają także organizacje pozarządowe działające na rzecz środowiska osób niepełnosprawnych (Tasiemski, Koper 2013: 129). Z tego względu w tekście przedstawione zostały środki i zakres pomocy, jaką oferuje państwo oraz organizacje pozarządowe na rzecz działań rehabilitacyjnych, a także dotyczących wspierania aktywności fizycznej tej kategorii obywateli.

FUNKCJE I ZNACZENIE SPORTU UPRAWIANEGO PRZEZ OSOBY NIEPEŁNOSPRAWNE

Początkowo sport niepełnosprawnych służył przede wszystkim usprawnianiu funkcjonalnemu, sprowadzając aktywność danej osoby ze schorzeniami narządu ruchu do poprawy jej stanu fizycznego. Z czasem rozwinął się, obejmując także inne aspekty jej życia. Obecnie, według Tomasza Tasiemskiego i Magdaleny Koper (2013: 113), ta forma aktywności fizycznej ma na celu: po pierwsze, zapewnienie możliwie

maksymalnego rozwoju tej sfery, która uległa uszkodzeniu; po drugie, doprowadzenie do możliwie maksymalnego skompensowania uszkodzenia przez inne układy; po trzecie, zapewnienie zrównoważonego rozwoju osoby niepełnosprawnej, stymulując ją do własnej aktywności i uczestnictwa we wszystkich dziedzinach życia. Z tego względu rehabilitację należy rozumieć szeroko jako proces przystosowania jednostki o ograniczonej sprawności do funkcjonowania w społeczeństwie, biorąc pod uwagę aspekty fizyczne, psychiczne, społeczne, a także zawodowe, rodzinne i środowiskowe.

Współcześnie uznaje się, że sport osób niepełnosprawnych może pełnić kilka istotnych zadań w życiu jednostki. Po pierwsze służy on doskonaleniu sprawności ruchowej, po drugie sprzyja poprawie stanu zdrowia i po trzecie oddziałuje na jej psychikę. Dzięki aktywności ruchowej ludzie niepełnosprawni poprawiają swoje samopoczucie, kształtują pozytywną samoocenę, stają się bardziej świadomi własnej cielesności, zwiększają odporność psychiczną, a także pragną poprawić swój wizerunek w oczach innych osób (Kowalik 2009: 26).

Podobnie Tomasz Tasiemski i Magdalena Koper (2013: 126) wymieniają kilka funkcji współczesnego sportu niepełnosprawnych. Po pierwsze, aktywność sportową traktuje się jako atrakcyjny rodzaj usprawniania ruchowego, wykorzystujący naturalne formy ruchu. Poprzez funkcję zdrowotną (ukierunkowaną na poprawę sprawności fizycznej, wytrzymałości i odporności organizmu itd.) sport pomaga kompensować określone dysfunkcje organizmu, wynikające z danego rodzaju niepełnosprawności. Po drugie, to wszechstronne oddziaływanie na osobę, które może być źródłem pozytywnych doświadczeń w różnych obszarach jej funkcjonowania. Po trzecie, sport traktowany jest jako intensywne doświadczenie różnych aspektów własnej cielesności, pozwala rozpoznać rzeczywiste możliwości uszkodzonego organizmu, wspomagając w ten sposób zarządzanie własnym ciałem. Po czwarte, działalność sportowa

sprzyja inicjowaniu i rozwijaniu własnej aktywności przez osoby niepełnosprawne (Tasiemski, Koper 2013: 126).

Natomiast, według Wiktora Degi (1971), sport osób niepełnosprawnych powinien wyróżniać się trzema podstawowymi cechami. Po pierwsze, powinien być zgodny z indywidualnym programem rehabilitacji; po drugie, powinien być bezpieczny; po trzecie, powinien być powszechny i dostosowany do wielu rodzajów schorzeń. Dega uważał, że sport powinien umożliwiać osobom niepełnosprawnym utrzymanie sprawności fizycznej, wzmacniać poczucie własnej wartości oraz poprawiać kondycję psychiczną. W związku z tym stworzył katalog najważniejszych funkcji, jakie ma spełniać sport wobec tej kategorii ludzi. Należą do nich: funkcja lecznicza, będąca kontynuacją usprawniania wczesnopourazowego, odpowiedzialna za działania stymulujące narządy wewnętrzne organizmu; funkcja anatomiczno-fizjologiczna, związana z zachowaniem prawidłowych parametrów aparatu kostno-mięśniowo-więzadłowego; funkcja wychowawczo-psychologiczna, która pomaga w przezwyciężaniu barier psychologicznych, powodowanych lękiem przed nowymi zadaniami ruchowymi; funkcja integracyjna, biorąca udział w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów z otoczeniem; funkcja kompensacyjna, która wspomaga proces odzyskiwania utraconych funkcji organizmu.

Z wymienionymi funkcjami koresponduje lista celów, jakie sportowi osób niepełnosprawnych przypisywał Lorenz (Becka 1977), według którego ta forma aktywności powinna się charakteryzować następującymi celami: anatomiczno-fizjologicznym, biologicznym, leczniczym, higieniczno-zdrowotnym, wychowawczo-psychologicznym, estetycznym, społecznym, ekonomicznym i hedonistycznym.

Za Witoldem Rekowskim i Sławomirem Wilkiem (1997: 112) można z kolei stwierdzić, iż sport niepełnosprawnych jest po prostu sportem uprawianym przez określoną grupę ludzi, w którym można obserwować te same tendencje, co w sporcie ludzi zdrowych.

Z tego względu zasadne jest również posłużenie się klasyfikacją funkcji, jakie Klaus Heinemann (1989: 243–253) przypisywał sportowi w ogóle. Wyróżnione przez przywołanego autora funkcje to: społeczno-emocjonalna, socjalizacyjna, społeczno-integracyjna, polityczna, jako instrumentu mobilności społecznej, a także funkcja biologiczna (Heinemann 1989: 243).

Pierwsza z wymienionych funkcji, społeczno-emocjonalna, reguluje i oddziałuje na napięcia, agresje i konflikty oraz tworzy przeciwwagę dla nudy charakteryzującej codzienną rutynę życia. Uczestnictwo w sporcie ma umożliwić odreagowanie się, co zapobiega niebezpieczeństwu ujawniania się agresji w sytuacjach, w których mogłyby wyrządzić o wiele większą szkodę (*ibidem*: 243).

Druga funkcja, socjalizacyjna, pomaga zakorzenić w jednostce kulturowe przekonania i poglądy, a także pozwala na rozwinięcie się osobistych cech charakteru. Sport stwarza możliwość uspołecznienia, a dzięki temu, że uprawia się go, z reguły współpracując z innymi, kształtuje cechy osobowo-partnerskie, koleżeństwo czy postępowanie *fair* (*ibidem*: 246).

Sport pełni także funkcję społeczno-integrującą łącząc różne jednostki w grupach i warstwach społecznych w jeden kolektyw, tworząc świadomość przynależności do wspólnoty, otwierając możliwość identyfikacji, a przez to uświadamiając społeczne wartości i normy (*ibidem*: 247).

Sport spełnia też funkcje polityczne, budząc uczucia narodowej tożsamości i pomagając powiększyć prestiż narodowy. Te funkcje stanowią więc dziedzinę częściową integracyjnej funkcji sportu (*ibidem*: 249).

Po czwarte, sport jest istotny dla podwyższenia społecznej mobilności, przezwyciężając ograniczenia klasowe, rasowe i inne (*ibidem*: 250).

Sport pełni wreszcie funkcję biologiczną, uzupełniając zaspokajanie potrzeby ruchu, a tym samym oddziałując korzystnie na zdrowie jednostki (*ibidem*: 253).

Przywołane powyżej zestawienia funkcji, jakie poszczególni autorzy przypisywali aktywności fizycznej, niewątpliwie wskazują na to, że jak rozległą, a zarazem ważną rolę sportu mamy do czynienia, zwłaszcza gdy mowa jest o osobach niepełnosprawnych. Jednocześnie w zestawieniach tych widać różne, nie zawsze tożsame, wizje badaczy zainteresowanych tą sferą życia człowieka. W niniejszym artykule dokonuję ich krytycznej analizy, porównując je z wynikami badań własnych, i na tej podstawie usiłując stworzyć jednolitą i spójną, a zarazem odpowiadającą współczesnym realiom wizję znaczenia sportu w życiu osób niepełnosprawnych, która mogłaby łączyć prezentowane wcześniej zróżnicowane podejścia.

Dla osób niepełnosprawnych sport spełnia pięć zadań. Po pierwsze, stosowane ćwiczenia sportowe mają oddziaływanie lecznicze. Trening jest kontynuacją leczenia szpitalnego przez odpowiedni tzw. właściwy dobór dyscypliny pod kątem możliwości funkcjonalnych narządów zaangażowanych w wysiłek. Po drugie, ruch traktowany jest jako biologiczny stymulator życiowo ważnych organów i narządów. Ruch jako środek terapeutyczny może zastąpić każdy lek, natomiast żaden środek leczniczy nie może zastąpić ruchu. Po trzecie, to oddziaływanie anatomiczno-fizjologiczne ruchu, który służy zachowaniu właściwych parametrów tych układów. Po czwarte, to oddziaływanie wychowawczo-psychologiczne. Sport umożliwia pokonywanie barier psychicznych uwarunkowanych lękiem przed nowymi zadaniami ruchowymi. Ruch wykonywany w formie ćwiczeń sportowych wywołuje przyjemne odczucia i doznania. Po piąte, sport niepełnosprawnych przez typowe środki oddziaływania wpływa na poczucie piękna. Niezbędne jest wyuczenie takiego zespołu nawyków ruchowych, który kryłby kalectwo i nie wyróżniał osoby niepełnosprawnej w otoczeniu ludzi zdrowych oraz wyeliminowanie nieprzyjemnych odczuć u widza uczestniczącego w imprezie sportowej. Oddziaływanie społeczne aktywności sportowej służy szerokiej

i wielostronnej integracji ze społeczeństwem i stwarza możliwość udziału w życiu kulturalnym czy towarzyskim. Po szóste, to wartości ekonomiczne sportu osób niepełnosprawnych, które należy rozumieć wieloaspektowo. Jednym z czynników jest wysokość nakładów, jakie na tę formę działalności łoży społeczeństwo. Cel propagandowo-polityczny jest realizowany przez organizowanie międzynarodowych zawodów z dużą liczbą uczestników reprezentujących różne państwa i kontynenty (Milanowska 1999: 23).

Badania prowadzone przez Jakuba Niedbalskiego (2015) wśród osób niepełnosprawnych fizycznie uprawiających sport dowodzą, że spełnia on kilka istotnych funkcji w procesie rehabilitacji, wpływając jednocześnie na poprawę ich jakości życia.

Zgodnie z badaniami sport może być traktowany jako podstawa do usamodzielnienia się jednostki. W tej sytuacji sport jest swego rodzaju przedłużeniem czy też kontynuacją rehabilitacji medycznej przywracającej jednostkę do określonego, możliwego do osiągnięcia przez nią stopnia sprawności. Dzięki temu osoba staje się bardziej niezależna, samodzielna i ma poczucie większej kontroli nad własnym życiem. Jak podają osoby badane, sport w takiej sytuacji stwarzał możliwość ich wszechstronnego rozwoju i sprzyjał poprawie warunków fizycznych, czego konsekwencją był proces stopniowej zmiany sposobu postrzegania siebie i własnego ciała: *Od kiedy się ruszam, zacząłem chodzić na treningi, to mam znacznie lepszą kondycję i też zupełnie inaczej podochodzę do moich możliwości, bo czuję, że mogę więcej niż kiedyś. To kwestia mojej kondycji, ale też psychiki, bo jedno z drugim jest ściśle powiązane. Teraz nie ma większych oporów, żeby gdzieś iść, coś zrobić, po prostu czuję się bardziej samodzielny niż kiedyś* (osoba niepełnosprawna z uszkodzonym narządem ruchu).

Sport może także służyć psychicznemu wzmocnieniu osoby niepełnosprawnej. Dzieje się tak, bowiem wszystkie pozytywne doświadczenia, związane z uprawianiem sportu

przez osoby z niepełnosprawnością fizyczną, wpływają na wzmocnienie ich wiary w rosnące zdolności do działania i skutecznego posługiwania się własnym ciałem, co w konsekwencji pozwala odbudować pozytywną samoocenę. To z kolei powoduje, że „odblokowują” się kolejne bariery psychiczne, które, w nie mniejszym stopniu niż ograniczenie fizyczne, obciążały jednostkę, uniemożliwiając podejmowanie innych aktywności życiowych: *No cóż, sport daje mi znacznie więcej niż sam fakt poprawy mojej kondycji. Prawdę mówiąc, to czuję się dzięki temu dużo lepiej, tak psychicznie. Mam więcej siły żeby po prostu żyć. Jak coś mi wychodzi tutaj, na treningu, to czuję, że inne rzeczy też jakoś pójdą i będzie ok* (osoba niepełnosprawna poruszająca się na wózku).

Sport to także forma odreagowania i źródło rozrywki. Taka forma aktywności wśród osób o podobnych problemach sprawia, że jednostce łatwiej jest zaakceptować własną sytuację. Nierzadko to właśnie dopiero wśród osób zaangażowanych w ten sam rodzaj aktywności, a co ważne podobnych do osoby niepełnosprawnej ze względu na aktualną sytuację psychofizyczną, może ona faktycznie wejść w rolę uczestnika zabawy i odnaleźć się w kontekście rozrywki. Sport, zwłaszcza dla osoby z nabytą niepełnosprawnością, może być jednym z pierwszych obszarów jej aktywności, w którym jest ona w stanie odczuwać radość, zadowolenie i choć na chwilę oderwać się od spraw codzienności. Sport może stać się realną szansą dla danej osoby do ucieczki od rutyny dnia codziennego, a zarazem platformą konstruowania poczucia więzi z innymi: *Przychodząc tutaj czuję się naprawdę świetnie. Dla mnie to jest najlepszy sposób na wyłączenie się i na złapanie oddechu. Jak się tak wymęczone to czuję jak z potem schodzą ze mnie inne sprawy, które mnie obciążają. A jak stąd wychodzę to mam paradoksalnie więcej siły, żeby przetrwać kolejny dzień* (osoba niepełnosprawna po amputacji nogi).

Badania dowodzą, że sport może być również traktowany jako źródło wsparcia i poszukiwania grupy odniesienia.

W tym znaczeniu środowisko, w którym może być prowadzona aktywność sportowa, jest źródłem wsparcia wzmacniającym mentalnie jednostkę poprzez gromadzenie ludzi o podobnych problemach, ale jest także polem wymiany i dzielenia się z innymi trudnościami dnia codziennego. Grupa taka pomaga również odizolować się na chwilę od spraw przyziemnych i skoncentrować się na zupełnie innej aktywności: *Jakoś nie mogłem się po wypadku pozbierać. Przez dłuższy czas miałem problem, żeby znaleźć swoje miejsce. Nic nie było już takie samo, ale też nie wiedziałem jakie ma teraz być. I tak naprawdę, dopiero jak przyszedłem na trening, jak poznałem moich nowych znajomych, którzy mają podobne do mnie dylematy, to jakoś to wszystko zaczęłem stopniowo składać w jedną całość* (osoba niepełnosprawna po amputacji ręki).

Sport posiada inną jeszcze funkcję, a odnoszącą się do kwestii przezwyciężenia obaw, co do ujawnienia się przed innymi jako osoba niepełnosprawna. Niektórym osobom towarzyszy bowiem przekonanie o tym, że nie zostaną zaakceptowane i nie znajdą zrozumienia wśród osób pełnosprawnych. To sprawia, że nie są w stanie ujawnić przed innymi swojej niepełnosprawności (ukrywają ją, maskują), a jednocześnie boją się zdemaskowania. Dotyczy to także sytuacji, w których osoba posiada cechę, której nie da się ukryć (np. jeździ na wózku, nie może użyć protezy itp.), co sprawia, że lęk i obawa przed otoczeniem, brakiem akceptacji, powodują, iż sama pozbawia się kontaktu z innymi, dokonując samowykluczenia. Z tego względu pojawienie się w życiu osoby niepełnosprawnej sportu nierzadko prowadzi do przełamania własnych barier, bowiem wymaga od niej dokonania upublicznienia swojej niepełnosprawności: *Wcześniej to byśmy pewnie nie rozmawiali. Ja się nie chciałam pokazywać, nie chciałam, żeby ludzie widzieli, że jestem niepełnosprawna. Dopiero jak zaczęłam biegać, to inaczej zaczęłam patrzyłam na to jak inni będą na mnie patrzeć. Teraz to się zastanawiam, czy nie pokazać się innym z mojej*

miejsowości, żeby nie było wątpliwości i niedopowiedzeń, że jest tak jak jest i że jestem taka jaka jestem (osoba niepełnosprawna po amputacji nogi).

Sport daje też możliwość swego rodzaju rekompensaty za straty związane z utraconymi szansami czy koniecznością zmiany planów i zamiarów życiowych danej osoby. W sporcie jednostka może ponownie znaleźć zastępcze źródło samorealizacji i poczucia spełnienia. Jest to istotne zwłaszcza, gdy osoba była aktywna przed utratą pełnej sprawności, a z powodu dysfunkcji nie może w pełni realizować się w sposób, w jaki czyniła to przed zdarzeniem prowadzącym do tejże niepełnosprawności: *Po wypadku myślałem, że to już koniec, że nie mam na co liczyć, że sport to historia. Jako osoba pełnosprawna nie widziałem praktycznie nic o sporcie niepełnosprawnych. Kto mógł wtedy przypuszczać, że to właśnie w sporcie niepełnosprawnych będę w przyszłości odnosił największe sukcesy (osoba niepełnosprawna z niesprawnym narządem ruchu).*

Sport staje się też nierzadko głównym bądź jedynym i zarazem najważniejszym zajęciem jednostki. To wtedy zyskuje on rangę najwyższą, stając się centrum życia danej osoby, wokół której koncentrują się wszystkie inne jej działania. Sport bowiem, gdy przeradza się w działalność profesjonalną, otwiera przed osobą niepełnosprawną zupełnie nowe perspektywy. Są to rozmaite wyjazdy, uczestnictwo w zgrupowaniach i konsultacjach, a także dla najlepszych sportowców stypendia i nagrody pieniężne, które pozwalają na jeszcze większe zaangażowanie się takiej osoby w uprawianie sportu: *Sport to dla mnie obecnie najważniejsza rzecz. Czuję, że to jest mój czas i muszę go jak najlepiej wykorzystać. Lata lecą a ja mam jeszcze sporo do zrobienia. Takie cele sobie postawiłem ambitne, i chcę je zrealizować (osoba niepełnosprawna po amputacji nogi).*

Sport może być także traktowany jako środek do celu, będąc w istocie swoistym pomostem pomiędzy aktywnością fizyczną a innymi rodzajami życiowej aktywności

osoby niepełnosprawnej. Oznacza to, że sport dla jednostki może stanowić źródło inspiracji, ale też wytworzenia się wewnętrznej siły do działania na innych polach szeroko rozumianej aktywności. Niejednokrotnie oznacza to większą otwartość na nowe doświadczenia osoby niepełnosprawnej, co sprzyja jej progresowi życiowemu zarówno w sferze prywatnej, a także publicznej: *To, że zacząłem uprawić sport, że w ogóle tutaj trafiłem, to oceniam jako jedną z lepszych rzeczy jakie mogły mi się przytrafić. Po wypadku byłem wycofany, załamany i zupełnie straciłem sens życia. Dopiero wyciąganie mnie za uszy przez innych i pokazanie, że można coś ze sobą zrobić, pomimo niepełnosprawności, dodało mi wiary w siebie. Tak się stało, że to właśnie tutaj (na strzelnicy – przyp. autor) odnalazłem siebie i to pomogło mi się pozbierać* (osoba niepełnosprawna z uszkodzonym narządem ruchu).

Innym jeszcze aspektem uprawiania sportu jest walka ze stereotypem, a zarazem możliwością udowodnienia innym osobom, że jest się człowiekiem pełnowartościowym pomimo posiadanej niepełnosprawności. Związane jest z rekonstrukcją społecznego wizerunku osoby niepełnosprawnej, który ulega zmianie za sprawą jej aktywności sportowej. W tym ujęciu sport umożliwia prezentowanie osoby niepełnosprawnej jako silnej, odważnej, samodzielnej i w ten sposób przyczynia się do zaprzeczenia rozpowszechnionemu i stereotypowemu postrzeganiu ludzi z różnego rodzaju dysfunkcjami przez pozostałą część społeczeństwa: *Wiesz, ja to mam dużą frajdę, jak ludzie, którzy mnie obserwują, mówią potem „łaa, ale Pan to zrobił, ja nie wiedziałem, że tak można”. To ja wtedy czuję, że pokazuję samym sobą, że niepełnosprawni potrafią dużo więcej, niż wielu osobom się po prostu wydaje* (osoba niepełnosprawna z uszkodzonym narządem ruchu).

Sport dla niepełnosprawnych osób może być także traktowany jako swoista przestrzeń, w ramach której zarówno poszczególne osoby, jak i cała społeczność niepełnosprawnych zyskuje sposobność zaprezentowania się innym w jak najlepszym świetle, a tym samym pokazania, że pomimo

pewnych dysfunkcji organizmu są to osoby nie tylko samodzielne i niezależne, ale także z powodzeniem mogące wykonywać rozmaite czynności i realizować się na każdym polu życia społecznego. Sport stwarza zatem warunki do tego, aby nie tylko promować aktywność niepełnosprawnych, ale też wspomagać proces integracji pełno- i niepełnosprawnych osób: *Ja mam takie poczucie, że to co robię, robię też dla innych. Raz, że z tego generalnie cieszą się moim bliscy, ale dwa to, że mogę ludziom pokazać, że osoby niepełnosprawne, tak jak ja, mogą robić różne rzeczy i, że chociaż są niepełnosprawne to nie są kalekie [...]* (osoba niepełnosprawna po amputacji nogi).

SPORT OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – UWARUNKOWANIA PRAWNO-INSTYTUCJONALNE

Zgodnie z hasłem „Niepełnosprawni lecz pełnosprawni”, zawartym w opracowanych przez ONZ Standardowych Zasadach Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych, w rozdziale 11 pkt 3 i 4 znajdujemy tam następujące sformułowania:

- osoby niepełnosprawne uczestniczące w działalności sportowej powinny mieć dostęp do możliwości treningu i szkolenia tej samej jakości, co pozostali uczestnicy;
- państwa powinny wspomagać osoby niepełnosprawne będące uczestnikami w krajowych i międzynarodowych imprezach sportowych.

Najlepszą ilustracją realizacji tych zasad w sporcie jest funkcjonowanie, obok międzynarodowego ruchu olimpijskiego ludzi zdrowych, międzynarodowych organizacji sportowych ludzi niepełnosprawnych, odwołujących się w swoich nazwach i sposobach działania do ogólnych idei olimpijskich. Paralympics, Deaflympics, Special Olympics, to nazwy ruchów paralelnych przeznaczonych dla inwalidów, głuchych czy osób z upośledzeniem umysłowym (Jarzynowski 2006: 47).

W danym kraju istnieje centralna jednostka zrzeszająca podmioty organizacyjne określonego typu. W Polsce są to: Polski Komitet Olimpijski, Polski Komitet Paraolimpijski, Polski Związek Sportowy Głuchych, „Olimpiady Specjalne – Polska”. Wszystkie te struktury mają swoją określoną organizację wewnętrzną i określony sposób funkcjonowania².

W Polsce szczególne miejsce w tym zakresie zajmuje powstały w roku 1998 Polski Komitet Paraolimpijski będący związkiem stowarzyszeń i innych osób prawnych. Został on powołany w celu zapewnienia udziału polskim sportowcom niepełnosprawnym w igrzyskach paraolimpijskich oraz reprezentowania naszego kraju w Międzynarodowym Komitecie Paraolimpijskim. Wcześniej funkcję tę pełnił Polski Związek Sportu Niepełnosprawnych „Start”, który jest obecnie jedną z największych organizacji działających na rzecz upowszechniania i rozwoju sportu osób niepełnosprawnych zarówno w formie wyczynowej jak i rehabilitacyjnej. W sumie realizacją zadań w zakresie sportu osób niepełnosprawnych w Polsce zajmuje się kilkadziesiąt organizacji pozarządowych działających tak na lokalnym, jak i ogólnopolskim forum (Gryglewicz, Smoleń 2006: 43–44).

Jak podkreślają Tomasz Tasiemski i Magdalena Koper (2013: 127), do dynamicznego rozwoju sportu osób niepełnosprawnych przyczyniła się zmiana w podejściu do rozwiązywania problemów osób niepełnosprawnych, której wyrazem były pojawiające się w tym okresie dokumenty międzynarodowe. Punkt wyjścia dla uregulowań prawnych dotyczących uczestnictwa osób niepełnosprawnych w kulturze fizycznej stanowiły ustalenia zawarte w Deklaracji Praw Osób Niepełnosprawnych ogłoszonej w 1975 r. przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ). Rok póź-

2 Więcej na ten temat pisze m.in. w swoim artykule Lech Jarzynowski (2006) *Analiza struktur ruchu olimpijskiego i paraolimpijskiego*, [w:] Jerzy Nowocien (red.), *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpiizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, t. II, AWF w Warszawie, Warszawa, s. 46–58.

niej, na pierwszej Międzynarodowej Konferencji Ministrów i Urzędników Odpowiedzialnych za Wychowanie Fizyczne i Sport, zorganizowanej pod auspicjami UNESCO, ustanowiono prawo osób niepełnosprawnych do uczestnictwa w wychowaniu fizycznym. Z kolei rok 1981 ogłoszono Międzynarodowym Rokiem Osób Niepełnosprawnych w Sporcie (Kosmol (red.) 2008).

Działania organizacji międzynarodowych przyczyniły się do zainteresowania tą problematyką w Europie, w efekcie czego w 1986 r. przyjęto dokument pod nazwą „Europejska Karta Sportu dla Wszystkich: Osoby Niepełnosprawne” (zob. Ślężyński 1997: 10–12). Obejmowała ona wytyczne dla rządów państw europejskich w odniesieniu do warunków organizowania sportu dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności, a także dostępności do sportu i infrastruktury sportowo-rekreacyjnej. W 1993 r. powołano Europejski Komitet Sportu Osób Niepełnosprawnych, natomiast przyjęta w 2006 r. przez Zgromadzenie ONZ (ratyfikowana przez Unię Europejską w roku 2010, a przez Polskę w 2012 r.)³ „Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych”, uwzględnia zagadnienia dotyczące uczestnictwa w życiu społecznym osób niepełnosprawnych, także poprzez sport. Mówi ona o poszanowaniu godności osobistej, indywidualnej autonomii, o swobodzie dokonywania własnych wyborów oraz poszanowaniu niezależności jednostki, o pełnym uczestnictwie w życiu społecznym, a także o poszanowaniu odmienności oraz gwarantowaniu równych szans dla osób niepełnosprawnych (Tasiemski, Koper 2013: 127).

Również w polskim prawie przewidziano szereg aktów normatywnych, które chronić mają interesy osób niepełnosprawnych, w tym także w zakresie ich prawa do aktywności fizycznej i uprawiania sportu. Przede wszystkim prawa osób

3 Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012, poz. 882).

niepełnosprawnych w Polsce gwarantowane są przez Konstytucję RP z 2 kwietnia 1997 r. Zgodnie z jej zapisami nikt (a więc także osoba niepełnosprawna) nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym czy gospodarczym w jakikolwiek sposób (art. 31 pkt. 2)⁴. Oznacza to również swobodę podejmowania aktywności fizycznej i uprawiania sportu. Do aktów rangi ustawowej mających największe znaczenie dla możliwości rozwoju osób niepełnosprawnych należy także ustawa o rehabilitacji zawodowej i sportowej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Prawo osób niepełnosprawnych do kultury fizycznej zagwarantowane zostało także w ustawie o kulturze fizycznej, w której stwierdzono, że „obywatele, bez względu na wiek, płeć, wyznanie, rasę i rodzaj niepełnosprawności – korzystają z równego prawa do różnych form kultury fizycznej” (art. 1 ust. 1). W Polsce obowiązuje ponadto szereg innych regulacji prawnych umożliwiających aktywne uczestnictwo w sporcie osobom niepełnosprawnym. Wśród tych regulacji szczególne znaczenie posiada prawo o stowarzyszeniach, a także rozporządzenie właściwego ministra ds. sportu, dotyczące m.in. zasad i trybu przyznawania stypendiów sportowych członkom kadry paraolimpijskiej, a także nagród za osiągnięcie wysokich wyników sportowych (Gryglewicz, Smoleń 2006: 43).

Należy także zaznaczyć, że Polska jest zobligowana do przestrzegania rozwiązań prawnych wynikających z jej uczestnictwa w organizacjach międzynarodowych. W tym kontekście szczególne miejsce zajmuje nasza obecność w Unii Europejskiej, co w przypadku osób niepełnosprawnych przełożyło się na przyjęcie przez Polskę tzw. Karty Praw Osób Niepełnosprawnych, w której stwierdzono m.in., że osoby niepełnosprawne mają prawo do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym, społecznym, a także sportowym,

4 Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483.

odpowiednio do swoich potrzeb i zainteresowań. Ponadto istotne znaczenie dla osób niepełnosprawnych ma ratyfikowana przez Polskę w 2012 r. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, która uwzględnia zagadnienia dotyczące uczestnictwa w życiu społecznym tej kategorii obywateli, w tym także poprzez sport⁵. Zawarto w niej szereg zapisów mówiących między innymi o poszanowaniu godności osobistej, indywidualnej autonomii, o swobodzie dokonywania własnych wyborów oraz poszanowaniu niezależności jednostki, o pełnym uczestnictwie w życiu społecznym, a także o poszanowaniu odmienności oraz gwarantowaniu równych szans dla osób niepełnosprawnych (Tasiemski, Koper 2013: 127).

Realizacją praw osób niepełnosprawnych wynikających z wyżej wymienionych aktów prawnych zajmują się powołane do tego celu organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe. Organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego tworzą także warunki prawno-organizacyjne i ekonomiczne dla sportu osób niepełnosprawnych. Naczelnym organem administracji rządowej odpowiedzialnym za realizację zadań w zakresie sportu osób niepełnosprawnych w Polsce jest Minister Sportu i Turystyki. Innym organem administracji rządowej w Polsce, mającym zasadniczy wpływ na możliwość rozwoju osób niepełnosprawnych, w tym także na ich uczestnictwo w sporcie, jest Minister Pracy i Polityki Społecznej, któremu podlega Pełnomocnik Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych w randze sekretarza stanu. Do realizacji zadań wynikających z programów rządowych na rzecz osób niepełnosprawnych utworzono Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON). Część środków, jakimi dysponuje Fundusz,

5 Ustawa z dn. 15 czerwca 2012 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006, Dz.U. 2012, poz. 882.

przekazywana jest na dofinansowanie rehabilitacji leczniczej, społecznej i zdrowotnej, w tym również sportu osób niepełnosprawnych (Gryglewicz, Smoleń 2006: 43).

Poza urządami centralnymi, zadania w dziedzinie sportu osób niepełnosprawnych realizowane są przez komórki organizacyjne administracji rządowej, a także organy samorządu terytorialnego. W pierwszym wypadku zadania te należą do kompetencji wojewodów, którzy swoją działalność w tym zakresie wykonują za pomocą specjalnych komórek organizacyjnych w urzędach wojewódzkich. W ich obrębie mogą być podejmowane inicjatywy tworzenia zespołów zadaniowych do rozwiązywania określonych problemów, np. w obszarze sportu osób niepełnosprawnych. Z drugiej strony istotna rola w systemie organizacji sportu niepełnosprawnych przypadła także podmiotom samorządu terytorialnego na szczeblu województwa, powiatu i gminy. Warto tutaj wspomnieć o ustawowym zapisie nakładającym na samorządy obowiązek finansowania sportu osób niepełnosprawnych ze środków PFRON w ramach rehabilitacji społecznej. Niemniej w praktyce jest on tylko w niewielkim stopniu niewykorzystywany. Natomiast znacznie częściej spotyka się sytuację, w której organy administracji zarówno rządowej, jak i samorządowej, realizujące zadania w zakresie sportu osób niepełnosprawnych, wspierane są przez organizacje pozarządowe, a wśród nich fundacje i stowarzyszenia.

W literaturze naukowej, a także zgodnie z deklaracjami klubów i stowarzyszeń sportowych, przyjęło się im przypisywać bardzo wiele rozmaitych funkcji. Przy czym kilka z nich można uznać za szczególnie istotne. Pierwszą jest funkcja stabilizacyjna, co oznacza, że przyczyniają się one do rozwiązywania problemów będących konsekwencją procesu zróżnicowania społecznego (Woods 2006; Heine-mann 1989: 146). Po drugie, stowarzyszenia mogą spełniać funkcje integracyjne, ponieważ stwarzają swym członkom możliwości interakcji, dostarczają symboli i pielęgnują tradycje, a tym samym przyczyniają się do umocnienia poczu-

cia przynależności do grupy (Heinemann 1989: 147). Po trzecie, posiadają funkcje tożsamościowo-twórcze. Stowarzyszenia przełamują bowiem społeczną izolację jednostki, otwierając przed nią nowe możliwości szerokiej komunikacji. W zakresie działania stowarzyszeń mogą się ujawnić różnorakie możliwości potwierdzania własnego „ja” przez grupę. Po czwarte, stowarzyszenia otwierają przed jednostką płaszczyzny bezpośredniego doświadczenia i działania, co umożliwia uzyskanie pewności i zaufania do siebie samego i tym samym przezwycięża poczucie wyobcowania (Heinemann 1989: 149).

Warto również podkreślić, że zgodnie z aktualnymi międzynarodowymi założeniami obowiązującymi w rehabilitacji i sporcie, a także polityce społecznej, osoba niepełnosprawna powinna być traktowana jako partner, a jednocześnie klient, który świadomie wybiera najbardziej odpowiadającą mu ofertę dostępną w środowisku z zakresu aktywizacji fizycznej, społecznej czy zawodowej. Dlatego też głównym zadaniem współczesnego systemu rehabilitacji jest rozpoznanie rzeczywistych potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności i na tej podstawie przygotowanie atrakcyjnej, odpowiednio zróżnicowanej i dostosowanej oferty przeznaczonej dla tej kategorii obywateli. Oferta taka powinna zawierać rozwiązania, które stymulowałyby wszechstronny rozwój osób z różnymi dysfunkcjami w taki sposób, aby umożliwić im jak najpełniejsze uczestnictwo w różnych dziedzinach życia (Tasiemski, Koper 2013: 114).

MOŻLIWOŚCI I OGRANICZENIA W ZAKRESIE REALIZACJI REHABILITACYJNEJ FUNKCJI SPORTU OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Pomimo wymienionych wcześniej rozwiązań dotyczących systemu propagowania, wsparcia i rozwijania aktywności fizycznej wśród osób niepełnosprawnych, na który

to system składają się zarówno instytucje państwowe tak szerbiela centralnego, jak i lokalnego, ale także organizacje trzeciego sektora, nadal istnieje wyraźna potrzeba nie tylko uregulowania spraw dotyczących powszechnej dostępności, ale także źródeł finansowania sportu osób niepełnosprawnych, a także innych ważnych obszarów. Będą to kolejno: dostępność do odpowiedniego zaplecza organizacyjnego w zakresie aktywności fizycznej przez osoby niepełnosprawne; dostosowanie oferty i rozwiązań systemowych zakresu aktywizowania przez sport do potrzeb osób niepełnosprawnych; charakter i dynamika zmian w zakresie wprowadzania nowych rozwiązań systemowych dotyczących sportu osób niepełnosprawnych; równe traktowanie osób pełno- i niepełnosprawnych w zakresie uprawiania sportu i aktywności fizycznej; prowadzenie polityki partycypacyjnej, angażującej w procesie decyzyjnym osoby niepełnosprawne; kontekst społeczno-ekonomiczny dotyczący rozwijania aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych przez sport.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wysunąć kilka istotnych wniosków, dotyczących aktualnej sytuacji, a także niezbędnych zmian w zakresie organizacji sportu osób niepełnosprawnych.

Po pierwsze, aktywność fizyczna osób niepełnosprawnych w Polsce istnieje na marginesie działalności sportowej osób pełnosprawnych. Jedynie w niewielkim stopniu osoby niepełnosprawne cieszą się takimi samymi przywilejami, z jakich korzystają ludzie pełnosprawni. Istotną przyczyną takiego stanu rzeczy są trudne warunki ekonomiczne i ciągle uszczuplanie budżetów poszczególnych ministerstw, agend rządowych oraz organizacji świadczących usługi na rzecz osób niepełnosprawnych w Polsce. Powoduje to brak odpowiedniego zabezpieczenia przez budżet państwa środków na podstawową działalność promującą aktywność fizyczną wśród osób niepełnosprawnych. To z kolei sprawia, że baza sportowa dla osób niepełnosprawnych jest uboga, a jednocześnie jej rozwój spotyka się ze znacznym oporem

ze strony władz państwowych, które nie mają odpowiednich funduszy na jej rozwój i modernizację. W konsekwencji uniemożliwia to całkowicie jakąkolwiek aktywność sportową bądź też zmusza osoby niepełnosprawne do wyboru tej, która jest dla nich dostępna, na przykład ze względu na nie-dużą odległość od miejsca zamieszkania: *Jak tak obserwuję, to mam wrażenie, że coraz mniej ludzi chce uprawiać sport i w ogóle jakoś się ruszać. Mówię o osobach niepełnosprawnych, bo wśród sprawnych to jest chyba inaczej. W każdym razie ja jak obserwuję to widzę, że mało jest niepełnosprawnych. Ludzi odciągają inne rzeczy. Teraz mają komputery, Internet i co tam jeszcze. Ale też nie dziwię się, bo to wygodniejsze a w zamian niewiele mamy do zaoferowania. Nasza baza sportowa jest kiepska. Nie mamy dobrych obiektów, a te, które są to jest ich mało i większość z nich lata świetności ma już za sobą* (trener osób niepełnosprawnych).

Po drugie, funkcjonujący obecnie w Polsce system prawno-instytucjonalny nie zapewnia także odpowiednich narzędzi związanych z dostosowaniem oferty do indywidualnych potrzeb poszczególnych osób. Istniejące rozwiązania często zbyt jednostajnie traktują ludzi z różnego rodzaju dysfunkcjami fizycznymi, sprowadzając ich do jednej ogólnej kategorii niepełnosprawnych. W ten sposób różne kategorie osób niepełnosprawnych zostają objęte zakresem pomocy i instytucjonalnego wsparcia tylko w sposób pośrednio realizujący ich potrzeby. Nie tylko nie uwzględnia się w wystarczającym stopniu różnic związanych z potencjałem jednostkowym odnoszącym się do rodzaju i zakresu uszkodzenia organizmu i związanej z tym sprawności fizycznej, ale brakuje także rozwiązań uwzględniających różnice w dostępie do zasobów społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Osoby gorzej sytuowane, uboższe, posiadające niższy status społeczny mają nieporównanie mniejsze szanse na skorzystanie z systemu wsparcia niż te, które mogą liczyć na większe zasoby materialne, społeczne i kulturowe oraz na większe zaangażowanie ze strony bliskich

osób: *Mogę powiedzieć, że nie raz widziałem już jak osoba zdolna, która mogłaby się rozwinąć, coś osiągnąć, to nie ma na to szansy, bo warunki ma złe i na pomoc bliskich nie ma, co liczyć. A wiadomo, że samemu nie da się wszystkiego zrobić, a z resztą też jak nie masz zachęty ze strony innych, jakiegoś wsparcia, że ktoś ci powie, że „fajnie, że to robisz”, to też masz mniejsze ambicje i mniejszą motywację do działania (osoba niepełnosprawna uprawiająca sport amatorski).*

Po trzecie, zarówno obowiązujące rozwiązania systemowe, jak i osoby sprawujące nad nimi nadzór, a także te odpowiedzialne za zarządzanie poszczególnymi podmiotami trzeciego sektora, nie zawsze potrafią umiejętnie realizować powierzone im zadania. Związane jest to bardzo często ze zwykłą niechęcią do wprowadzania zmian, brakiem pomysłów na zaradzenie bieżącym trudnościom i niewystarczającym zaangażowaniem ze strony władz oraz działaczy związkowych, ale też niedostrzeganiem potrzeby reorganizacji i koniecznych zmian: *U nas władze, jak siedziały te same, tak siedzą i nic praktycznie nie robią. Póki nie zmieni się ktoś na górze, to nie ma co liczyć, że coś się poprawi. To są ludzie ci sami od lat i dobrze im jest tak jak jest, ale tak się nie da, bo świat idzie dalej, a my w miejscu stoimy niestety* (fragment wypowiedzi niepełnosprawnego sportowca).

Po czwarte, istotnym problemem jest tutaj powolność działania agend państwowych, wynikająca między innymi z opieszałości zarówno całych instytucji, jak i pojedynczych osób, które nimi zarządzają. Duże znaczenie ma tutaj biurokratyczność systemu, która odznacza się przerostem struktur organizacyjnych i niedostosowaniem istniejących rozwiązań do wymagań współczesnego świata i potrzeb osób niepełnosprawnych, przez co cały system działa w sposób powolny, ociężały i niewydolny. Naraża w ten sposób osoby niepełnosprawne na dodatkowe koszty związane z opóźnioną rehabilitacją, spowolnieniem procesu wspomagania poszczególnych osób w powrocie do społeczeństwa czy po

prostu efektywnej realizacji nałożonych na niego zadań: *Prawda jest niestety taka, że nie mamy się, do kogo zwrócić. Każdy ogląda się na drugiego i nie chce się do niczego zobowiązać. Zresztą u nas tak jest, że jeśli już o czymś się myśli to taka podstawowa rehabilitacja, ale nikt nie chce się zająć organizacją sportu, zwłaszcza jego finansowaniem, bo to nie jest coś, co traktują jako coś dodatkowego, coś co nie jest niezbędne dla rehabilitacji osoby niepełnosprawnej (osoba niepełnosprawna uprawiająca sport amatorski).*

Po piąte, stworzenie nawet najlepszej oferty dla tej kategorii osób nie oznacza jednocześnie równego do niej dostępu. Dzieje się tak bowiem w ich przypadku, mamy do czynienia z jednej strony z przeszkodami natury społeczno-kulturowej, takimi jak niski status społeczny środowiska pochodzenia, brak zrozumienia dla własnych potrzeb przez najbliższe otoczenie czy niewystarczającą świadomość członków rodziny, co do sposobu i zakresu właściwego wsparcia dla osób niepełnosprawnych. Gdy dodamy do tego jeszcze nierównomiernie rozwiniętą infrastrukturę (znacznie gorszą na wsi i w małych miastach niż w większych aglomeracjach) oraz mało wydajny obieg informacji dotyczących różnych inicjatyw społecznych na rzecz osób niepełnosprawnych (w tym właśnie związanych z ich aktywizowaniem przez sport), to okazuje się, że zamiast włączać osoby niepełnosprawne w krwiobieg życia społecznego, system ten wprowadza dodatkowe podziały: *Niby jest tak, że są jakieś możliwości, ale i tak nie tyle, co by było potrzeba. No, ale co z tego, że są, jak dla wielu osób trudno z nich skorzystać. No ja sam dojeżdżać muszę 70 kilometrów, żeby dostać się tutaj, na trening. Ale ja mam samochód, prawo jazdy i na szczęście trochę pieniędzy, żeby mieć, za co dojechać. Ale jak są tacy, co nie mają, to, co wtedy. Także powiem, że to nie jest tak, że każdy może sobie coś tam wybrać i już jest załatwione. No tak nie jest niestety i pewnie długo jeszcze nie będzie w tym naszym kraju (osoba niepełnosprawna uprawiająca sport amatorski).*

Po szóste, to ograniczona możliwości wpływu i partycypowania osób niepełnosprawnych na politykę kreowania zmian dotyczących sportu. W Polsce osoby niepełnosprawne dopiero niedawno zaczęły funkcjonować w sferze publicznej. Dlatego obszary działania osób niepełnosprawnych, w jakich można je zobaczyć, są nadal mocno ograniczone. Dotyczy to także sfery sportu i aktywizacji osób niepełnosprawnych poprzez jego uprawianie: *Co z tego, że jesteśmy zainteresowani tym czy tamtym, jak nas nikt o zdanie nie pyta. Właściwe to jest tak, że decyzje jakieś zapadają, a potem my się o tym dowiadujemy i już. Nic więcej nie ma. Po prostu wiesz tyle, ile ci powiedzą i robisz to, co ci każą* (osoba niepełnosprawna uprawiająca sport wyczynowy).

Po siódme, to kontekst społeczno-ekonomiczny dotyczący rozwijania aktywności fizycznej osób niepełnosprawnych przez sport. To, co bowiem wydaje się stanowić największe wyzwanie, to mentalność społeczeństwa. Nadal bowiem w wielu wypadkach osoby niepełnosprawne są w Polsce traktowane jako obywatele drugiej kategorii, od których wprawdzie nie wymaga się zbyt wiele, ale których nie tylko nie wspiera się w należyty sposób, ale po prostu nie postrzega się ich jako pełnoprawnych członków społeczeństwa. I tak jak w życiu codziennym osoby niepełnosprawne napotykają na brak zrozumienia oraz przejawy nietolerancji ze strony ludzi pełnosprawnych, tak samo jest w sporcie, gdzie widoczne jest ignorowanie aktywności sportowej i sukcesów osiąganych przez osoby z różnego rodzaju dysfunkcjami organizmu: *Ja już mam za sobą spory staż, bo niepełnosprawnym jestem od przeszło dwudziestu lat, więc muszę powiedzieć, że zmieniło się i to sporo przez ten czas. Kiedyś znacznie trudniej było poruszać się na zewnątrz, dotrzeć do różnych miejsc. Teraz z tym jest dużo lepiej. I więcej się dba i mówi o niepełnosprawnych o to jest duży postęp. Tylko najwięcej zależy od ludzi, tych na ulicy, bo to oni muszą się też zmienić, a z tym bywa już różnie. Nie powiem, żeby nie*

było lepiej niż kiedyś, bo jest lepiej. Ale chyba wolniej ludzie się zmieniają niż architektura [...] (osoba niepełnosprawna uprawiająca sport amatorski).

REKOMENDACJE

Analiza literatury i wyniki prowadzonych badań pozwalają zauważyć, że zrównoważona i realistyczna koncepcja siebie (także w aspekcie fizycznym) jest ważnym warunkiem integracji ludzi niepełnosprawnych ze środowiskiem społecznym. Sport uznawany jest za jedną z form działalności pozwalających osiągnąć ten cel (Rennick, Harter 1989; Manano i wsp. 2003; Weiss i wsp. 2003). Uczestnictwo w sporcie poprawia wizerunek samego siebie u osób z niepełnosprawnością, a jednocześnie wpływa na ich społeczny odbiór i zmianę stereotypowego sposobu postrzegania tej kategorii ludzi (Ninot i wsp. 2005; por. Wilski, Nadolska 2013: 145). Jak pisze Zofia Żukowska (1999: 27), zagadnienia te wskazują na głęboko humanistyczne przesłanki efektywności procesu rehabilitacji przez sport. Wiążą się one z wielorakimi uwarunkowaniami sytuacji społecznej osób niepełnosprawnych, ale także odpowiednim doбором metod i środków ułatwiających najpierw kontakt z innymi ludźmi, potem otwarcie się na innych, aż wreszcie akceptacją siebie samego. To właśnie od właściwej interakcji z otoczeniem, a przede wszystkim z najbliższymi i znaczącymi osobami, człowiek niepełnosprawny może poprzez zaangażowanie w sport osiągnąć najlepsze efekty związane z jego integracją i włączeniem w szersze kręgi społeczne (Żukowska 1999: 27). Kluczową rolę odgrywają w tym zakresie wszyscy ci, którzy czynnie uczestniczą w procesie rehabilitacji osoby niepełnosprawnej. To od nich, a przede wszystkim od ich postawy i zrozumienia dla potrzeb osób niepełnosprawnych w znacznym stopniu zależy, jak będzie przebiegał proces włączania danej osoby w główny nurt życia społecznego.

Aby proces ten przebiegał możliwie najsprawniej i najmniej dotkliwie dla osoby niepełnosprawnej, ważne jest, aby zapewnić jej wielozakresowe wsparcie zarówno dotyczące warunków fizycznych, jak i społecznych oraz psychicznych. Ogromne znaczenie ma także równoległe realizowanie terapii psychicznej i społecznej (Żukowska 1999: 27). Przede wszystkim kluczowe jest, aby osoby niepełnosprawnej nie traktować jako obiektu działań rehabilitacyjnych, ale podkreślać jej podmiotowość i czynnie włączać ją we wszystkie działania jej dotyczące.

Co więcej, sport dzięki uniwersalności i ogólnospołecznej aprobacie stojących za nim wartości może przyczynić się do zmiany stereotypowego wizerunku ludzi niepełnosprawnych z osoby roszczeniowej, zależnej i życiowo nieporadnej na wizerunek człowieka samodzielnego, niezależnego i będącego pełnoprawnym uczestnikiem różnych stosunków społecznych.

Niemniej jednak, aby wszystkie te mechanizmy pozytywnego oddziaływania sportu mogły skutecznie funkcjonować, niezbędna jest modyfikacja w systemie instytucjonalnego wsparcia dla osób niepełnosprawnych, który obecnie cierpi na kilka poważnych dolegliwości. Przede wszystkim jest to brak odpowiednich rozwiązań lub ich nieadekwatność do potrzeb osób niepełnosprawnych, co powoduje, że trudno jest mówić o równości w dostępie do zaplecza instytucjonalnego, organizacyjnego czy finansowego. W ten sposób osoby niepełnosprawne nierzadko pozbawione zostają realnego wsparcia, pozwalającego im na rehabilitację na odpowiednim dla nich poziomie, a tym samym poprawę jakości ich życia. Istniejące zaś bariery infrastrukturalne, ale też społeczne, nie tylko uniemożliwiają równy dostęp do istniejących zasobów, ale tworzą też przestrzeń dla umacniania się społecznych podziałów.

Ponadto, trzeba zwrócić uwagę na fakt, iż do niedawna głos osób niepełnosprawnych był w ogólnospołecznej debacie dotyczącej ich samych niejednokrotnie ignorowany. Jeśli

zaś osoby niepełnosprawne nie będą miały realnego wpływu na swoją przyszłość, a także możliwości, aby brać udział w procedurach decyzyjnych dotyczących polityki aktywizacji, to działania te będą miały wyłącznie charakter fasadowy.

Aby przeciwdziałać powyższym dolegliwościom, spowodowanym obecnie funkcjonującymi rozwiązaniami systemowymi, należy podjąć działania zmierzające w kierunku podniesienia ich efektywności. Zmiany takie powinny iść w dwóch kierunkach: pierwszym, dotyczącym rozwiązań systemowych związanych z oddziaływaniem na sytuację i postępowanie beneficjentów tej aktywności; drugim, odnoszącym się do zwiększenia sprawności podejmowanych działań, ich zakresu, planowania, wdrażania, a także koordynowania pomiędzy różnymi podmiotami zaangażowanymi w proces aktywizowania i integrowania osób niepełnosprawnych za pośrednictwem różnych form aktywności fizycznej (Gąciarz, Ostrowska, Pańków 2008: 120). W tym kontekście kluczowe wydają się zmiany, które polegać będą na wypracowywaniu nowych standardów wdrażania polityki państwa, co oznacza konsekwentne opieranie wszystkich przedsięwzięć i ich finansowanie na programach wieloletnich, uwzględniających specyfikę sportu osób niepełnosprawnych. Należy także zadbać o większe uelastycznienie samego systemu wsparcia osób niepełnosprawnych, który obecnie wydaje się zbyt skostniały, przez co ma ograniczoną zdolność dostosowywania się do zachodzących zmian, a także specyfiki różnych środowisk. Niezbędne jest stworzenie warunków dla większego zaangażowania się w aktywizację osób niepełnosprawnych przez lokalne środowiska, co powinno z jednej strony przynieść poprawę w zakresie adekwatności celów polityki integracyjnej w ramach danego środowiska, a z drugiej wzmocnić poczucie jego sprawstwa oraz wpływ na realizowane przez siebie zadania. Konieczna wydaje się również strategia związana z propagowaniem uprawiania sportu i edukacją w tym zakresie, która uświadomiłaby osobom niepełnosprawnym oraz ich bliskim

(zwłaszcza rodzicom i opiekunom małoletnich) możliwości stymulowania rozwoju osób niepełnosprawnych za pomocą tej aktywności. Wreszcie, należy lepiej wykorzystać potencjał niepełnosprawnych sportowców w budowaniu pozytywnego wizerunku całego środowiska osób niepełnosprawnych oraz w oddziaływaniu na świadomość społeczną, co powinno prowadzić do zmiany nastawień społecznych wobec zjawiska niepełnosprawności.

Biorąc pod uwagę powyższe kwestie, należy stwierdzić, iż działania nakierowane na aktywizację i integrację społeczną osób niepełnosprawnych poprzez aktywność sportową muszą uwzględniać specyfikę ich potrzeb tak, aby były one zdolne w pełni korzystać z rozwiązań systemowych. W tej dziedzinie najważniejszą rolę ma do odegrania państwo m.in. poprzez politykę grantów celowych czy współfinansowanie wieloletnich programów, a także zachęt do współpracy ze strukturami społeczeństwa obywatelskiego. Dlatego system ten należy w jeszcze większym stopniu oprzeć na organizacjach pozarządowych, które mają nie tylko największe możliwości bezpośredniego kontaktu z osobami niepełnosprawnymi, ale także najlepsze rozeznanie w sytuacji danego środowiska oraz posiadają zdolność nawiązywania współpracy na poziomie lokalnym z innymi podmiotami.

W tym samym czasie państwo, korzystając z odpowiednich regulacji prawnych, powinno opracować nowe standardy w zakresie wspierania aktywności sportowej osób niepełnosprawnych. Jednocześnie jako dysponent określonych zasobów powinno doprowadzić do takiej alokacji posiadanych środków, która zapewni realizację potrzeb poszczególnych kategorii osób niepełnosprawnych. Zdaniem Barbary Gąciarz, Antoniny Ostrowskiej i Włodzimierza Pańkova (2008: 121), miałyby się to odbywać na zasadzie przebudowy obecnego systemu poprzez doprowadzenie do jego stopniowego przestawiania z koncentracji na opiece i zaspokajaniu podstawowych potrzeb w kierunku trwałej i zrównoważonej poprawy jakości życia tej kategorii osób.

BIBLIOGRAFIA

- Beck Jerzy (1977), *Sport w rehabilitacji inwalidów*, AWF w Warszawie, Warszawa.
- Dega Wiktor (1971), *Sport i turystyka jako czynnik rehabilitacji osób poszkodowanych na zdrowiu*, [w:] Jerzy Beck, Krzysztof Walicki (red.), *Możliwości uprawiania sportu przez inwalidów*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa, s. 15–25.
- Dłużewska-Martyniec Wiesława (2009), *Aktywność sportowa osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Stanisław Kowalik (red.), *Kultura fizyczna osób z niepełnosprawnością. Dostosowana aktywność ruchowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 426–456.
- Europejska Karta Sportu dla Wszystkich: Osoby Niepełnosprawne (1997), [w:] Jan Ślężyński, *Sport szansą życia niepełnosprawnych*, PSON, Kraków, s. 10–12.
- Gąciarz Barbara, Ostrowska Antonina, Pańków Włodzimierz (2008), *Integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych w małych miastach i na terenach wiejskich – uwarunkowania sukcesów i niepowodzeń*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Gill Diane L. (2007), *Gender and cultural diversity*, [w:] Gershon Tanenbaum (ed.), *Handbook of psychology*, Wiley, New York.
- Gryglewicz Andrzej, Smoleń Andrzej (2006), *Systemowe determinanty osiągnięć polskich sportowców niepełnosprawnych na igrzyskach paraolimpijskich*, [w:] Jerzy Chelmecki (red.), *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, t. II, AWF w Warszawie, Polska Akademia Olimpijska, Warszawa, s. 40–48.
- Gutierrez Melchor, Caus Núria, Riuz Luis-Miguel (2011), *The influence of parents on achievement orientation and motivation for sport of adolescent athletes with and without disabilities*, „Journal of Leisure Research”, no 43, s. 355–382.
- Guttmann L. (1976), *Significance of sport in rehabilitation of spinal paraplegics and Tetraplegics*, „Journal of the American Medical Association”, no 236 (2).
- Heinemann Klaus (1989), *Wprowadzenie do socjologii sportu*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa.

- Hutzler Yeshayahu, Sherrill Claudine (2007), *Defining adapter physical activity: international Perspectives*, „Adapted Physical Activity Quarterly”, no 24.
- Jarzynowski Lech (2006), *Analiza struktur ruchu olimpijskiego i paraolimpijskiego*, [w:] Jerzy Nowocien (red.), *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, t. II, AWF w Warszawie, Warszawa, s. 46–58.
- Kosmol Andrzej (red.) (2008), *Teoria i praktyka sportu niepełnosprawnych*, Wydawnictwo AWF, Warszawa.
- Kowalik Stanisław (2012), *Mechanizmy oddziaływania na osobę niepełnosprawną poprzez ich uczestnictwo w sporcie dostosowanym*, [w:] Stanisław Kowalik (red.), *Kultura fizyczna dla osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 19–41.
- Kwapiszewski Krzysztof, Kosmol Andrzej (2011), *Wprowadzenie*, [w:] Natalia Morgulec-Adamowicz, Andrzej Kosmol (red.), *Sportowe formy aktywności osób niepełnosprawnych i starszych. Adaptatywna aktywność fizyczna (APA)*, Polskie Towarzystwo Adaptowanej Aktywności Fizycznej, Warszawa, s. 5–12.
- Kowalik Stanisław, Miotk-Mrozowska Magdalena (2013), *Sport paraolimpijski a rozwój osób niepełnosprawnych*, [w:] Maciej Wilski, Jarosław Gabryelski (red.), *Idee olimpijskie a kierunki rozwoju sportu osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 7–28.
- Maiano Christophe, Ninot Grégory, Bruant Gérard, Benattar Bernard (2003), *Effect of placement in specialized establishment on adolescent perceived competence following school failure*, „Canadian Psychology”, no 44, s. 139–141.
- Milanowska Kazimiera (1999), *Sport i aktywność ruchowa jako istotny czynnik w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, [w:] Jan Ślężyński (red.), *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Kraków, s. 23–24.
- Molik Bartosz, Morgulec-Adamowicz Natalia, Kosmol Andrzej (2008), *Zespołowe gry sportowe osób niepełnosprawnych. Koszykówka na wózkach i rugby na wózkach*, AWF w Warszawie, Warszawa.
- Nadolska Anna, Magdalena Koper (2012), *Możliwości kształtowania Ja cielesnego osób niepełnosprawnych poprzez ich uczestnictwo w sporcie dostosowanym*, [w:] Stanisław Kowalik (red.), *Kultura fizyczna dla osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 43–65.

- Niedbalski Jakub (2015), *Sport jako narzędzie aktywizacji i społecznej integracji osób z niepełnosprawnością fizyczną*, „Problemy Polityki Społecznej”, 28 (1), s. 101–110.
- Ninot Grégory, Bilard Jean, Delignières Didier (2005), *Effects of integrated or segregated sport participation on the physical self for adolescents with intellectual disabilities*, „Journal of Intellectual Disability Research”, no 49, s. 682–689.
- Rekowski Witold, Wilk Sławomir (1997), *Rehabilitacja ruchowa*, [w:] Zbigniew Krawczyk (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna, sport*, Instytut Kultury, Warszawa.
- Rennick Mari J., Harter Susan (1989), *Impact of social comparisons on developing self-perceptions of learning disabled students*, „Journal of Educational Psychology”, no 81, s. 631–638.
- Smith Ginger, Cohn Andrea, Ford Sybil (2010), *Sport commerce and peace. The special case the Special Olympics*, „Journal of Business Ethics”, no 89, s. 587–602.
- Sobiecka Joanna (2013), *Wizerunek polskiego paraolimpijczyka*, AWF w Krakowie, Kraków.
- Sobiecka Joanna (2009), *Rola sportu w procesie kompleksowej rehabilitacji polskich uczestników igrzysk paraolimpijskich*, AWF w Krakowie, Kraków.
- Sobiecka Joanna, *Sport inwalidów – wyobcowany krąg ludzi?*, „Postępy Rehabilitacji” 1999, nr 13 (3), s. 119–127.
- Ślężyński Jan (1997), *Sport szansą życia niepełnosprawnych*, PSON, Kraków.
- Tasiemski Tomasz, Koper Magdalena (2013), *Miejsce sportu w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych fizycznie*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, nr 3 (8), s. 111–134.
- Ulatowski Tadeusz (1981), *Teoria i metodyka sportu*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.
- Weiss Jonathan A., Diamond Terry, Demark Jenny, Lovald Benedicte (2003), *Involvement in special Olympics and its relations to self-concept and actual competency in participants with developmental disabilities*, „Research in Developmental Disabilities”, no 24, s. 281–305.
- Wieczorek Marta, Kuriata Beata (2013), *Sport niepełnosprawnych intelektualnie jako czynnik adaptacji i integracji społecznej*, [w:] Maciej Wilski, Jarosław Gabryelski (red.), *Idee olimpijskie a kierunki rozwoju sportu osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 53–64.

- Wilski Maciej, Nadolska Anna (2013), *Osobowość sportowa zawodników olimpiad specjalnych*, [w:] Maciej Wilski, Jarosław Gabryelski (red.), *Idee olimpijskie a kierunki rozwoju sportu osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 145–157.
- Wilski Maciej, Nadolska Anna, Dowling Sandra, McConkey Roy, Hassan David (2012), *Sporty zunifikowane Olimpiad Specjalnych jako forma wzbogacenia kapitału społecznego i wspomagania inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Stanisław Kowalik (red.), *Kultura fizyczna dla osób niepełnosprawnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 83–104.
- Woods Ron B. (2006), *Social Issues in Sport*, Human Kinetics Publishers, New York.
- Żukowska Zofia (2006), *Wartość sportu mierzona uczestnictwem młodzieży niepełnosprawnej wobec kultury fizycznej*, [w:] *Społeczno-edukacyjne oblicza olimpizmu. Ruch olimpijski i niepełnosprawni sportowcy*, t. II, AWF w Warszawie, Warszawa, s. 126–134.
- Żukowska Zofia (1999), *Aspekty socjopedagogiczne leczniczej aktywności sportowej*, [w:] Jan Ślężyński (red.), *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Kraków, s. 25–31.

Akty prawne

- Europejska Karta Sportu* (dokument przyjęty przez Komitet Rady Ministrów Rady Europy w 1992 r, podczas konferencji na Rodos).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483).
- Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej (Dz.U. 1996, Nr 25, poz. 113, z późn. zm).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2011, Nr 127, poz. 721, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. z 2010, Nr 127, poz. 857, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. Nr 20, poz. 104, z późn. zm).
- Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012, poz. 882).

PERSONS WITH DISABILITIES AS AN ATHLETE

(Summary)

The chapter refers to the notion of sport of persons with disabilities, putting the main stress on the role of their physical involvement in the process of activation, integration and social inclusion. I first of all try to present specificity of sport of the disabled, and outline a genesis and directions for development of sport of the disabled in Poland and around the world. In further part of the chapter I will focus on demonstration of institutional and structural circumstances related to sport practicing by the disabled. I will also refer to direct experiences of this category of persons, posing an illustration to the raised notions. The closing part of this paper is posed by conclusions related to diagnosis of a present situation of the disabled practicing sport, and recommendations for changes in state policy towards them.

Keywords: sport, physical activity, and disability.
